

ნორა ნიკოლაძე-ლომსიანიძე

სვანური ლეგენდები და წეს-ჩვეულებანი

ლეგენდა არის ფოლკლორის სრულიად დამოუკიდებელი ჟანრი, რომელიც რელიგიურ რწმენას ემყარება და ფანტასტიკურ-სასწაულებრივ ამბავს სინამდვილის სახით გადმოგვცემს.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ლეგენდის შესახებ მცირე ცნობები მოგვეპოვება. ამის მიზეზი ის უნდა იყოს, რომ ლეგენდას ზღაპრის სახესხვაობად განიხილავდნენ, რაც არასწორია. მიხეილ ჩიქოვანმა ზღაპრის სხვა ჟანრებს შორის ლეგენდას თავისი კუთვნილი ადგილი მიუჩინა (მ. ჩიქოვანი, 1938, გვ. 10-14).

ლეგენდის წარმოშობა ადამიანთა საზოგადოებრივი ცხოვრების უძველეს ეპოქას მიეკუთვნება. ცნობილია, რომ შუამდინარეთის ხალხებს ჯერ კიდევ მესამე ათასწლეულში (ჩვენს წელთაღრიცხვამდე) მოეპოვებოდათ ლეგენდები.

“ლეგენდა თავდაპირველად აღნიშნავდა წმინდანების “ცხოვრებისა” და “ვნებების” ნაწყვეტებს, რომლებიც ამ წმინდანებისადმი მიძღვნილ საეკლესიო მსახურებისა და მონასტრული ტრაპეზის დღეებში იკითხებოდა” (ქართული ფოლკლორი, 1974, გვ. 230). შემდეგ იგი გამოყენებულ იქნა როგორც ქრისტიანული, ისე არაქრისტიანული რელიგიურ-დიდაქტიკური მოთხრობების აღსანიშნავად. გარდა სასულიერო მოღვაწეებისა, ლეგენდას ხშირად ერისკაცებსაც — მეფეებს, დიდ ფეოდალებს, ხალხის სახელოვან ადამიანებს უკავშირებდნენ და მათ ცხოვრებას რელიგიურ საბურველში ხვევდნენ.

უნდა შევნიშნოთ, რომ მკვლევრები ლეგენდებში, თქმულებებსა და გადმოცემებში ყოველთვის სინამდვილის ანარეკლს ხედავდნენ. ილია ჭავჭავაძე ამ საკითხთან დაკავშირებით წერდა: “ეს ზღაპარ-ნარევი ამბები, ლეგენდები, თქმულებანი, რა თქმა უნდა, მოწმედ და საბუთად მოსატანნი არ არიან რომელსაღმე ყოფილი საქმისა, ამ მხრივ იგინი ძალიან ცოტად დასაჯერნი და სანდონი არიან, მაგრამ ხშირად ამისთანა ამბებში ვპოულობთ ბევრს მართალს აღწერას ზნე-ჩვეულებისა” (ი. ჭავჭავაძე, 1941, გვ. 483). ამასვე მიუთითებს ვაჟა-ფშაველა: “ვგონებ, რომ ერის თქმულებაზედ თვით ეპოქა მოქმედებს და ამიტომ ხდება, რომ ერთი შესანიშნავის საუკუნის შესანიშნავს მოვლენას ამბად, ზღაპრად, ლეგენდად, ან ლექსად გამოიტყვის ხოლმე” (ვაჟა-ფშაველა, 1956, გვ. 180). ეთნოგრაფი ბ. ნიჟარაძე წერს: “ამგვარი გადმოცემანი ცოტად თუ ბევრად დაწერილი ისტორიის მაგივრობას სწევენ” (ბ. ნიჟარაძე, 1962, გვ. 18). დიდი ქართველი მწერალი კონსტანტინე გამსახურდიაც ლეგენდის წყაროთმცოდნეობით ღირებულებას აღიარებს. მისი აზრით, “ყოველი ერის ისტორია ლეგენდიდან მოდის” (კ. გამსახურდია, 1965, გვ. 3) ანალოგიურ მოსაზრებას გამოთქვამს ჯუზეპე კოკიარა წიგნში — “ევროპის ფოლკლორისტიკის ისტორია” (ჯ. კოკიარა, 1960, გვ. 78).

როგორც ცნობილია, ქრისტიანული რელიგია საქართველოში წარმართულ რწმენებსა და წარმოდგენებთან ბრძოლაში მკვიდრდებოდა და ყალიბდებოდა.

საღვთო წერილებმა და აპოკრიფულმა ლიტერატურამ ნოყიერი ნიადაგი შეუქმნეს მრავალი ახალი ლეგენდის წარმოქმნასა და გავრცელებას.

ქართულ ფოლკლორში გვაქვს როგორც ქრისტიანულ-რელიგიური, ისე წარმართული რწმენის ამსახველი ლეგენდები. ი. ჯავახიშვილის ცნობით, “ზოგიერთი ლეგენდა კი ამ ორივე რწმენის უმჯველ კვალს ატარებს” (ი. ჯავახიშვილი, 1960, გვ. 43).

ამჟამად ჩვენი ინტერესის სფეროს შეადგენს სვანური ლეგენდები და წეს-ჩვეულებები.

საერთოდ, ლეგენდები თემატიკის მიხედვით, რამდენიმე ჯგუფად იყოფა. არსებობს კოსმოგონური, აპოკრიფული, წარღვნის, ისტორიული და სხვ.

სვანეთში მეტ-ნაკლებად ყველა მათგანი არსებობს.

სამყაროს საიდუმლოების ახსნას უხსოვარი დროიდან ცდილობდნენ ადამიანები, ასე შეიქმნა ხალხური კოსმოგონური ლეგენდები, რომლებშიც შეიძლება ორი ძირითადი საკითხი გამოიყოს: 1. სამყაროს წარმოშობა და პირველ ადამიანთა გაჩენა, 2. პირველი ადამიანების შეცოდება და მათი დასჯა.

ქართული ლეგენდის ლექსითი ვარიანტების მიხედვით, ღმერთის მიერ ქვეყნის შექმნის მოტივი ბიბლიურ ლეგენდას ემთხვევა. თითქმის ყველგან ღმერთია აქტიური ძალა, რომელიც სამყაროს ქმნის:

ღმერთო, შენი დაილოცოს სასწორი და სამართალი,
გააჩინე ცა, ქვეყანა, ზედ გამართე მთა და ბარი
(ვ. ბარნოვი, 1964, გვ. 27).

ქართული ლეგენდის სვანური ვარიანტი შუმერულ ლეგენდას უფრო ეხმაურება, ვიდრე ბიბლიურს. შუმერული ლეგენდის მიხედვით, სამყაროს პირველსაწყისი წყალია, საიდანაც ჩნდებიან ღმერთები, შემდეგ კი ეს უკანასკნელნი ცას და დედამიწას გააჩენენ. სვანურ ვარიანტშიც “უწინარეს ყოვლისა, ქვეყნიერება წყლით იყო მოცული. ღმერთი კი თავდაპირველად ისე მოისუსტებდა, კინლამ წყალში დაიხრჩო” (“კავკაზი“, 1905, გვ. 3).

საგულისხმაოა, რომ სვანურ ლეგენდაში, პოლითეისტური რწმენის კვალიც ჩანს, შემოქმედ ღმერთს მარტოდმარტო არ ძალუძს ქვეყნის შექმნა და სხვათა დახმარებას საჭიროებს. ლეგენდაში მოთხრობილია, რომ სამყაროს მოწესრიგებაში მონაწილეობას იღებენ ღმერთი, სამოელი, მიქელ და გაბრიელ მთავარანგელოზები. სამოელს თითქმის ღმერთზე მეტი დამსახურებაც კი მიუძღვის. მის უპირატესობაში მთავარანგელოზებიც არიან დარწმუნებულნი და გაჭირვების ჟამს უკანასკნელ იმედად მიიჩნევენ.

გავიხსენოთ შუმერული ლეგენდა. სამყაროს აქაც ღმერთთა მთელი რაზმი აწესრიგებს, რომელთა შორის ბრძენ ეას მოწინავე ადგილი უჭირავს.

სვანური ლეგენდის ერთ ვარიანტში სამოელი გაცილებით ძლიერია ღმერთზე. აქ ღმერთი საკმაოდ უნდილად და არცთუ ჭკვიანად გამოიყურება:

ღმერთი, მიქელ და გაბრიელ მთავარანგელოზები გზაზე მიდიოდნენ. მათ წინ მრგვალი ქვა მიგორავდა. ღმერთმა თქვა: მოდი, გავტეხოთ ეს ქვაო. ანგელოზებმა დაუშალეს, ნუ გავტეხავ, თორემ ბოლოს ვინანებთო. ღმერთმა არ დაიშალა, ჰკრა ქვას ფეხი და შუაზე გახეთქა. ქვიდან სამოელი გამოვარდა, ღმერთს ყელში ეცა და მანამდე არ ჩამოეხსნა, სანამ “საუკუნო სოფელი არ ჩამოართვა”. ღმერთი ვერც მიხვდა თავის დანაშაულს, სანამ ანგელოზებმა არ

უთხრეს: ცუდი საქმე მოვიმოქმედეთ, ამიერიდან ყოველი კაცის სული მაგის ხელში იქნება. რასაც მიცვალებულს უკუერთხებენ, ყველა სამოელს მიუვა და რაკი ეს ადამიანებსაც ეცოდინებათ, ჩვენ ვინლა განგვადიდებსო (ბ. ნიჭარაძე, 1962, გვ. 142).

სვანური ლეგენდის სხვა ვარიანტს ჩამწერის ასეთი შენიშვნა ახლავს:

“სამოელი-ერთი მთავარი ეშმაკთავანი”. ჯერ ერთი, სვანური ლეგენდის სამოელს ისეთი რამ მიეწერება, რაც ეშმაკს არ ახასიათებს. მეორეც: ქართულ დემონოლოგიაზე დაკვირვებამ გვიჩვენა, რომ ეშმაკის სინონიმად იხმარება ეშმა, ქაჯი, ბელიარი, მავნე, ავი სული, ბოროტი სული, სატანა, ტარტაროზი, შაითანი, მაცდური, ბელზებილი... სამოელი კი არსად გვხვდება. ბიბლიური სამოელი არც ღვთისმშობელს ებრძვის, არც ქრისტეს, არის ჩვეულებრივი ქურუმი და ბოროტი სულის არავითარი ნიშნები არ გააჩნია. მაშ რით ავხსნათ სვანურ ლეგენდაში სამოელის ხსენება?

ივ. ჯავახიშვილი მსჯელობს რა ქართველთა წარმართობაზე, აღნიშნავს, რომ “უქვევლია, უნდა ყოფილიყვნენ ყველა ტომთათვის საზოგადო ღვთაებანი და ამასთანავე თვითოეულ ტომს თავისი საკუთარი ღვთაებანიც ეყოლებოდა; თანდათან ... განვითარების ან ერთ-ერთი ტომის გაძლიერებისა და დანარჩენებზე გაბატონების დროს, ზოგიერთი საკუთარი ღვთაებანი საზოგადოდ ხდებოდნენ და ამის გამო ზოგჯერ ერთსა და იმავე ღვთაებისათვის რამდენიმე სახელი არის ხოლმე შემონახული: ზოგიერთ მათგანს სხვადასხვა ტომის კერძო ღვთაებათა სახელები შერჩენია, ზოგი კი მეზობელთაგან არის შეთვისებული” (ბ. ნიჭარაძე, 1962, გვ. 138).

ნ. შამანაძის აზრით, ბიბლიურ “სამოელს” სვანთა რომელიღაც ტომობრივი წარმართული ღვთაებაა ამოფარებული. სვანებს ზოგჯერ უყვართ ქართული სახელის შეცვლა უცხოურით (ნ. შამანაძე, 1973, გვ. 24).

სვანური ლეგენდის ზოგ ვარიანტში ნათლად ჩანს წარმართობისა და ქრისტიანობის ბრძოლათა ანარეკლი. სამოელი, რომელიც სვანურ ლეგენდაში წარმართული ღვთაების სახეცვლილება უნდა იყოს, ხშირად თვალთმაქცობს ქრისტესთან და რიგ შემთხვევაში კიდევ ატყუებს მას. ამ მხრივ საინტერესოა ლეგენდა სვანეთში ვენახის არგაშენების თაობაზე:

“იესო ქრისტეს რომ დაუვლია საქართველო, ყველგან უკუერთხებია ვენახი. აქედან სვანეთისაკენ წამოსულა. შეხვედრია ტბაზე ეშმაკი. უკითხავს ეშმაკს. რატომ მობრძანდები აქეთო? ვენახი უნდა ვაკურთხოო. მე ვაკურთხე იქით ყველგან ვენახიო, უთქვამს ეშმაკს”; ქრისტე მოტყუებულა და უკან დაბრუნებულა” (ხალხური სიბრძნე, 1964, გვ. 245).

ამ ლეგენდის მეორე ვარიანტში ეშმაკის მიერ ქრისტეს მოტყუება კიდევ უფრო მეტ კომიკურ ელფერს იღებს. სვანეთში მიმავალ “ქვეყნის შემოქმედს” ცხენისწყლის ხეობაში ეშმაკი დახვდება, რომელსაც სვანეთში ვაზის ნაცვლად კოწახური დაურგავს. იგი ქრისტეს კოწახურის ნაყოფს აჩვენებს, აი, ამგვარი გავაშენეო, ამაზე უფრო წითელი და უკეთესი ყურძნის ჯიში არც მე გამიშენებიაო, ჩაილაპარაკებს ქრისტე და დაბრუნდება უკან (ე. არჯევანიძე, 1971, გვ. 176).

ქრისტიანობის დამკვიდრებისათვის წარმართულ რელიგიასთან ბრძოლის კვალი ნათლად ჩანს ერთ სვანურ წეს-ჩვეულებაში, რომელიც ბ. ნიჭარაძეს ჩაუწერია. ამ წეს-ჩვეულებას თუ ღრმად და გონების თვალთ ჩავაკვირდებით, შეიძლება, შემდეგი დასკვნები გამოვიტანოთ: 1. სვანი ხალხი უკანასკნელ

დრომდე ასრულებდა თავისებურ ღვთისმსახურებას, რომელიც მთავრობამ აუკრძალა, II. მთავრობამ იმიტომ აუკრძალა, რომ ქრისტიანულ რიტუალებთან ერთად იგრძნობოდა წარმართული რიტუალის კვალიც, III. ქრისტეს მსახურისა და სამოელის როლების გათამაშება ქრისტიანობისა და წარმართობის ბრძოლათა თავისებურ ინსცენირებას წარმოადგენს, IV. სამოელის როლის შემსრულებელი რომ ეკლესიაში შედის, კარებს აწვევა და ხალხს არ უშვებს, ეს ქრისტიანობის წინააღმდეგ წარმართობის უკანასკნელ ბრძოლათა სცენური განსახიერებაა, V. ეკლესიაში ხალხის ძალით შევარდნა და სამოელის როლის შემსრულებლისთვის მკიდეების ჩართვა, წარმართობის საბოლოოდ დამარცხებას უნდა ნიშნავდეს.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სვანური ლეგენდის ჩამწერი სამოელს “ერთ მთავარ ეშმაკთაგანს” უწოდებს. ცნობილია, რომ ქრისტიანობის დამკვიდრების ეპოქაში წარმართობა ეშმაკობად იხსენიებოდა, წარმართული ღვთაებანი კი ეშმაკებად. ამას ადასტურებს ცნობა, რომელიც თან ახლავს ანტიოქიის საეკლესიო მსოფლიო კრების ძეგლის წერის ქართულ თარგმანს (ივ. ჯავახიშვილი, 1960, გვ. 88).

ეშმაკის ძირითადი მიზანია ხელი შეუშალოს ღმერთს მის ყოველ კეთილ საქმეში, აცდუნოს ადამიანი, ააცდინოს ჭეშმარიტ გზას, დააკარგვინოს სამოთხე და თავი ამოაყოფინოს ჯოჯოხეთში.

“ქვეყნის შექმნის” ქართულ ლეგენდაში შემოქმედ ღმერთთან ერთად ხშირად ეშმაკიც იხსენიება, მაგრამ ერთი რამაა საყურადღებო: ღმერთს სამოელი თუ მუდამ მტკიცე მეტოქეობას უწევს, უშმაკი თითქმის ყოველთვის მარცხდება.

“ქვეყნის შექმნის” ერთ-ერთი მთავარი მოტივთაგანი მიწისაგან ადამიანის გაჩენაა. ეს მოტივი გვხვდება ჯერ კიდევ შუამერულ ლეგენდაში, მაგრამ იქ ცოტა თავისებურადაა მოცემული: ღმერთები თავისი მეტოქის — აბზუს სისხლით მოზღლენ თიხას და ადამიანს ამ გზით გააჩენენ (ზ. კოსიძისკი, 1968, გვ. 27). გილგამეშის ეპოსშიაც ნათქვამია, რომ აზილეს თიხა. ბიბლიაში ვეცნობით: ღმერთი თიხას გამოძერწავს, მერე სულს შთაბერავს და ასე ქმნის ადამიანს “ხატად და მსგავსად თვისად” (ძველი აღთქმა; 1998, გვ. 6).

სვანური ლეგენდის მიხედვით, “შემდეგ წყლისა და ხმელეთის გაყოფისას, ღმერთმა შვიდი დღის განმავლობაში გააჩინა ყველა ცხოველი კაციტურთ. პირველი კაცები იყვნენ ევა და ადამი. ღმერთმა მიწა ამოიღო, ჩაბერა სული და გაჩნდნენ ევა და ადამი ორივე ბრმანი” (ბ. ნიჟარაძე, 1962, გვ. 139).

ჩვენი აზრით, მიწისაგან ადამიანის გაჩენის მოტივს ქართველი ხალხი გაცილებით უფრო ადრე იცნობდა, სანამ ბიბლია ითარგმნებოდა. როგორც ცნობილია, ჩვენი წინაპრები ერთ-ერთი უძველესი მიწათმოქმედი ხალხი იყო მსოფლიოში. ამ მოტივში მიწისადმი ადამიანის უჩვეულო სიყვარული აირეკლა. ჩვენი ხალხის ეს ძვირფასი თვისება უცხოელ მკვლევრებსაც კი შეუნიშნავთ. მაგალითად, ი. კლინგენი წერს: “ქართველები ისე შესისხლხორცებული არიან მიწასთან, როგორც არავინ არსად დედამიწის ზურგზე” (გ. ჩიტაია, 1964, გვ. 169). ასე რომ, მიწისაგან ადამიანის გაჩენის მოტივი არ უნდა იყოს ბიბლიის გავლენით შექმნილი, იგი უნდა ჩასახულიყო მიწათმოქმედების განვითარებასთან ერთად.

შუმერთა ლეგენდისა და ბიბლიის მიხედვით, ადამიანების გაჩენის შემდეგ ღმერთი მათ ედემს ანუ სამოთხეს შეუქმნის. სვანურ ვარიანტში სამოთხე სულაც არაა ნახსენები. თანაც ადამს და ევას ღმერთი კი არა, მიქელ მთავარანგელოზი პატრონობს, იგი მიუჩენს მათ საცხოვრებელ ადგილს. “მიქელ მთავარანგელოზმა დაუნიშნა მათ სამყოფი ადგილი და დაუბარა, რომ სანამ მე არ მოვიდე, მანამ არავის არაფერი გაუგონოთო და გასწია თავისთვის” (ბ. ნიჟარაძე, 1962, გვ. 138).

ბიბლიის მიხედვით, ადამს და ევას ცნობადის ხის ქამა აქვთ აკრძალული. ქართულ ლეგენდებში კი ცნობადის ხე საერთოდ არ არის ნახსენები; ზოგ ვარიანტში ზოგადად “ერთ რიგ” ხილზეა საუბარი, ზოგჯერ კი აკრძალული ლეღია:

ყოველი ხილი მიირთვი, ყოველიერათ მოსახდენი,
ლეღვი არავინ შეგტყუოს, საძაგელათ შესაჭმელი.

(ფოლ. არქივი, უმიკაშვილისეული, გვ. 217).

სვანურ ლეგენდაში კი აკრძალულ ხილად ვაშლი იხსენიება (ბ. ნიჟარაძე, 1962, გვ. 139).

გილგამეშის ეპოსში, ბიბლიასა და ქართული ლეგენდების მრავალ ვარიანტში ადამიანს ბედნიერებასა და უკვდავებას გველი აკარგვინებს. სვანური ლეგენდა კი მოგვითხრობს, რომ “ევა და ადამი მარტო დარჩნენ. ამ დროს მოვიდა მათთან სამოელი თხის სახით და უთხრა: რას გაჩერებულხართ, აი თქვენს ახლოს ვაშლის ხეა, აცოცდით მასზე, სჭამეთ მისი ნაყოფი და თვალხილულნი იქნებითო. ევამ დაუჯერა, აცოცდა ხეზე, მოსწყვიტა ვაშლი, ჩაკბიჩა და მერე ადამს გადასცა” (იქვე, გვ. 139). გველის მაგივრად მაცდუნებლად რომ აქ ეშმაკია გამოყვანილი, ეს მომენტი აპოკრიფის გავლენის შედეგი უნდა იყოს. ეს აპოკრიფია: “საკითხავი ადამ და ევაისი სამოთხით გამოსვლისაი”.

ქართულ ფოლკლორში გვხვდება მრავალი აპოკრიფული ლეგენდა, რომელიც, ხშირ შემთხვევაში, “ღმრთისმშობლის მიმოსვლას” უკავშირდება. ამასთან ქართულ აპოკრიფულ ლეგენდებში წარმართული რწმენის გადმონაშთებიც შეიმჩნევა.

ქართველ ტომებს სულის უკვდავებისა და საიქიოს შესახებ წარმართობის ხანგრძლივ ეპოქაში გარკვეული შეხედულებანი გამოუმუშავებიათ.

ვაჟა-ფშაველა ერთ თავის წერილში აღნიშნავდა: “ფშაველის წარმოდგენით საიქიო ქვეყნის შუაგულში არის; საიქიოს ის ეძახის “შავეთს”. შავეთში მართალნი არიან მკრთალს ნათელში. ეს ნათელი ისე აქვს წარმოდგენილი ფშაველს, როგორც ჩასულის მზის ახლად გამქრალი სხივები მთის წვერებზედ; ყველამ იცის, რომ მთის წვერები ცოტად-და არიან ამ დროს წითლები, ამას ფშაველი ეძახის “შკვდართა მზეს” (ვაჟა-ფშაველა, 1956, გვ. 16).

დაახლოებით ასეთივეა “სვანების საიქიოც”. მობიზინე ბალახით დაფარულ შუა მინდორში ბრძანდება ქრისტე. მას წინ უდგას სხვადასხვა სანოვავით სავსე სუფრა, მთელი მინდორი მზითაა განათებული, ქრისტეს სიახლოვეს მეტი მზე და სინათლეა, მისგან დაშორებით კი სხივთა სიკაშკაშე იკლებს. ამიტომ ვინც ქრისტესთან ახლოსაა, ის უფრო კმაყოფილია (ბ. ნიჟარაძე, 1962, გვ. 128).

აქ ქრისტე გვიანდელი დროის დანამატი უნდა იყოს. ამას ადასტურებს ბ. ნიჟარაძეც: “სვანეთის კარგი სასულეთიც, ან სამოთხე ბევრად ჩამოუვარდება

ქრისტეს სასუფეველსა, შესანიშნავია, რომ სვანების სამოთხეში მამა ღმერთს ადგილი არა აქვს და სული წმინდის ხსენება სულ არ არის. სვანი არასოდეს არ გაუჩვენებდნენ ღვთის მსხვერპლს მიცვალებულის საკურთხეს (იქვე, გვ. 180).

როგორც ფშაველთა, ისე სვანთა ზემოთ მოტანილ წარმოდგენებში მთავარია მზე. ისაა ადამიანთა მასულდგმულელები და გამხარებელი როგორც ამ ქვეყნად, ისე საიქიოში; ქრისტე კი ზის სულებთან და მათ ბედს იზიარებს. სულები თანატოლივით შეჰყურებენ მას, ემუსაიფებიან კიდევ. ქრისტეს იმიტომ უჭირავს საიქიოს შუაგული, რომ იქ მეტი მზეა. ამგვარად, “სვანთა საიქიოს” წარმოდგენაში წინა პლანზე წამოწეულია მზე, რაც ამ მნათობის თაყვანისცემის მანიშნებელია. სვანები მზეს უფრო სცემდნენ თაყვანს, ვიდრე მთვარეს; მათი რწმენით, მზე და მთვარე ძმები არიან. “ერთხელ ღმერთმა გამოუცხადა მზის და მთვარის დედებს, რომ მათ ეყოლებათ ვაჟიშვილები. ამათგან ერთი იქნება დღის მანათობლად და მეორე - ღამისა, იმის მიხედვით, ვინ გაიღვიძებს ადრე დედების დაუხმარებლად. მთვარე, რათა ადრინადად გაეღვიძა, ჩაწვა ეკლიან ლოგინში, დიდხანს არ დაეძინა, მხოლოდ გამთენიისას მიღულა თვალი. მზე კი ადრე დაწვა, ადრევე გაეღვიძა და მოჰფინა სხივი დედამიწას (ვ. კოტეტიშვილი, 1934, გვ. 358). მზე რომ გაცილებით დიადი და ძლევამოსილია, მთვარესთან შედარებით, ამას ადასტურებს ერთი სვანური თქმულება, რომელშიაც თქმულების გმირი მაფუნჩხიელი მთვარეს ეხვეწება: “მზესთან შემწეობა გამიწიეთო”. მთვარე მზეს მორიდებით გადასცემს მაფუნჩხიელის დანაბარებს (იქვე).

მზისადმი სვანთა თაყვანისცემა ყველაზე კარგად ჩანს უძველეს საგალობელში “ლილე”. ამიტომ არ არის გასაკვირი, მზის კულტმა “სვანთა საიქიოშიც” თუ იჩინა თავი. სვანთა საიქიოში სმა-ჰამა არ არის, მაგრამ სასმელ-საჭმელი აუცილებელია. ამიტომ ჭირისუფალი ყოველთვის ცდილობს თავის მიცვალებულს კარგი საკურთხი გაუკეთოს. სვანთა წარმოდგენით, სულები საიქიოში გაშლილ სუფრასთან სხედან და საჭმლის სუნითა და მისი ცქერით ტკბებიან.

ბ. ნიჟარაძის გადმოცემით, სვანები მხოლოდ სინათლეში ვახშობენ, სიბნელეში სმა-ჰამა თურმე დიდ სირცხვილად მიაჩნიათ. ამ ჩვეულებას მათ “საიქიოშიც” უბოვია გამოძახილი. სვანთა რწმენით, წაწყმედილ მიცვალებულებს სულეთში ცალკე კუნჭული უჭირავთ, სადაც ისეთი სიბნელეა, ერთმანეთს ვერ არჩევენ. ჭირისუფლის საკურთხი მათაც მისდით, მაგრამ საჭმელი უგემურია, უმარილოა, რადგან სიბნელეში უნდა მოიხმარონ (ბ. ნიჟარაძე, 1962, გვ. 178).

სულთა-შავეთის ციკლის ნაწარმოებებში ხშირად იხსენიება, რომ საიქიოში მთის ცივი წყაროებია, რომელიც სასმელად ძალიან გემრიელია. ს. მაკალათიასეულ ვარიანტში ნაირფერი საჭმლით გაშლილ სუფრას ამშვენებს მთის ცივი წყალი და მარილი. მთიელი, რა თქმა უნდა, მთის წყაროს სიკვდილის შემდეგაც ვერ შეეღვება და საიქიოს უიმისოდ ვერ წარმოიდგენს. მარილს კი ძველად, ყოველდღიურ საჭიროებასთან ერთად, საღვთო დანიშნულებაც ჰქონდა. მაგალითად, სვანები მსხვერპლს უმარილოდ ვერ შესწირავდნენ. ისინი მარილს იმ ფქვილში ურევდნენ, რომლიდანაც ღვთის შესაწირავი პური (ლემზირ) უნდა გამოეცხობო. მარილს უეჭველად გადააყრიდნენ, აგრეთვე, მიცვალებულთა საპატივცემულოდ გაშლილ სუფრას (იქვე, გვ. 180).

სვანებს ღრმად სჯერათ, რომ მიცვალებულთა სულები ცოცხლებთან კავშირს არ წყვეტენ, “რადგან მიცვალებულის სული შეიძლება ცოცხლებთან გარკვეულ — კეთილ ან მტრულ დამოკიდებულებაში იმყოფებოდეს, ამის გამო

გარდაცვლილთა სულებს სხვადასხვა წესით იმადლიერებენ, მათთან კეთილ განწყობილებას ამყარებენ“ (მ. ჩიქოვანი, 1946, გვ. 352).

მიცვალებულთა სულების მოსამადლიერებლად სვანეთში დაწესებული დღეობა “ლიფანალი”. სვანთა რწმენით, ყოველი წლის 5 იანვარს ჭირისუფლებს საიქიოდან ესტუმრებიან სულები და პირველ ორშაბათამდე რჩებიან.

ამ დღეობისათვის ჭირისუფლები საგანგებოდ ემზადებიან, ცდილობენ, რაც შეიძლება გულუხვი სუფრა გაშალონ, რადგან თუ მომდურავი გაუშვებს მიცვალებულთა სულები, უკანასკნელნი სასტიკად დასჯიან: მოუვლენენ სნეულებას, მოუკლავენ ოჯახის წევრს, წაუხდენენ ნახნავ-ნათესებს, ამოუწყვეტენ პირუტყვს და სხვა მრავალს უბედურებას გადაჰყიდებენ” (ბ. ნიჭარაძე, 1962, გვ. 182).

სვანთა შეხედულებით, ცოდვილნი სასტიკად ისჯებიან საიქიოში, ჯოჯოხეთში. მათი ზნეობრივი კოდექსით მკაცრად იყო დაცული ნათელმირონობა. ნათელმირონობის გამტეხნი, მათი აზრით, საიქიოში ფისის ტბაში იტანჯებიან და მათ საკურთხიც არ მისდით. ხალხურ ლექსებშიც ამგვარადვეა ასახული:

ნათლიის უბატიურსა ცეცხლში უდგია ფეხია

(ფოლკ. არქივი, უმიკაშვ. № 225).

ნათელმირონობის შეზღაღვა მკვლელობასთან არის გათანაბრებული:

კუპრი დუღს, კუპრი გადმოდის, კუპრი ქოთქოთებს ცხელია,

კაცისა მკვლელიც იქ არის, ნათლიის შემგმენელია...

თავზე ადგიათ ეშმაკი, რომელიც უფრო შტერია.

(ფოლკ. არქივი კ¹⁶⁵, გვ. 31).

ჯოჯოხეთის ციკლის ფოლკლორულ ნაწარმოებებში, ქრისტესთან ერთად, ეშმაკიც ხშირად ფიგურირებს. სვანურ ლეგენდაში ეშმაკი სამოელად იხსენიება. სამოელსა და ქრისტეს შორის მწვავე ბრძოლაა გაჩაღებული. ქრისტე სამოელს ხელწერილს ანუ “საფიცარს” რომ წაართმევს, ეს უკანასკნელი გაბრაზდება და ისე დააბნელებს ჯოჯოხეთს, რომ ქრისტე და მისი მხლებლები ჯოჯოხეთიდან გამოსასვლელ გზას ვერ პოულობენ. ქრისტე მხლებლებს მიმართავს, ეგება ვინმემ კარს მიაგნოთო. ასეთი კაციც გამოჩნდა, რომელსაც ჯოჯოხეთში შესვლისას გარეთ დაეტოვებინა ვირი, რომელმაც იცნო პატრონის ხმა და გამოეხმინა. ამ კაცმა ჯოჯოხეთიდან გაყვანის საფასურად საჩუქარი მოითხოვა. ქრისტე იმდენ ოქროს შეჰპირდა, რამდენსაც ეს კაცი აიწონიდა. ჯოჯოხეთიდან რომ გამოვიდნენ, ვირის პატრონმა უბიდან კაცის გული ამოიღო და ქრისტეს უთხრა: “ეს გული დამიფარე ოქროთი და მეტი მე არაფერი მინდაო. ქრისტემ გულზე უანგარიშო ოქრო დააყარა, მაგრამ გული მაინც ვერ დაჰფარა: რამდენსაც მეტ ოქროს დააყრიდა, იმდენჯერ გული ზევით ხტებოდა ... ამ დროს გამოვიდა ერთი კაცი, აიღო ერთი მუჭა მიწა და გულს დააყარა. გული მაშინვე მოკვდა და გაჩერდა (პ. უმიკაშვილი, 1937, გვ. 223).

სვანურ ლეგენდებში ქრისტე ღმერთი და წმინდა მარიამი ხშირად ადამიანის შემწვედ გვევლინებიან, მაგრამ მათ ზოგჯერ გვარიანი განრისხებაც იციან. ერთი სვანური ლეგენდა მოგვითხრობს, ფუთა დადემქელიანის და მისი მხლებლების გამო, უშგულელებზე ღვთისმშობლის გაბრაზებას. მან უშგულელებს ასეთი სასჯელი მოუვლინა: დაე, ყველა ძროხა ბერწად დარჩეს და ერთი წვეთი რძეც ვერ გამოიწველოსო. დასჯილმა სოფელმა სამი წლის შემდეგ მსხვერპლის შეწირვითა და ლოცვა ვედრებით ძლივს მოაღბო წმინდა მარიამის გული და სასჯელი მოახსნევინა (ვ. ბარნოვი, 1964, გვ. 243).

სვანურ ლეგენდებში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს წარღვნას, როგორც დიდ, ისე მცირეს და ასევე მოსალოდნელ აბოკალიფსს. ამ მხრივ საინტერესოა ლეგენდა “ღვთისმშობლის და ღვევის ჩხუბი”. უშგულის ლამარია, ანუ ღვთისმშობელი მოსწონებია ღვეთა მეფეს და მისი ცოლად შერთვა განუზრახავს. ლამარიას უარი უთქვამს. ღვევი განრისხებულა. ენგურის ხეობაში ყველაზე ვიწრო ადგილი შეურჩევია, შიგ ჯებირი ამოუშენებია და მდინარე შეუგუბებია. წყალს მთებამდე აუწევია და მთელი სოფელი წარღვნის მოლოდინში ყოფილა. ლამარიას და წმინდა კვირიკეს გამოუშვიათ ვერძები, რომლებიც ჯებირს დასჯახებინან, წყალი გაუშვიათ და სოფელი დაღუპვას გადაურჩენიათ (ძველი საქართველო, 1914, გვ. 35).

ქართულ ლეგენდებში ხალხს რომ მფარველობენ და წარღვნისგან იხსნიან, გვევლინებიან ხარი, ვერძი და ღორი, რაც შემთხვევითი არ უნდა იყოს. აქ იმ უშორესი ეპოქის გამოძახილია, როცა ჩვენი წინაპრების შეგნებაში ტოტემისტური რწმენა ბატონობდა და ზოგიერთ ცხოველს ღვთიურ არსებად მიიჩნევდნენ. ამის შესახებ ქართლის ცხოვრებაშიც არის ნათქვამი.

ხარის კულტთან დაკავშირებით საინტერესო ცნობებს გვაწვდის ნიკო მარი. იგი აღნიშნავს: “სვანები და აფხაზები ხარს წმინდა ცხოველად მიიჩნევდნენ, სამსხვერპლო ხარს სვანები ყანიდანაც არ გამოდევნიდნენ, ისე დიდი იყო მათი მოკრძალება ამ მუშა პირუტყვისადმი” (ნ. მარი, 1922, გვ. 16).

ხარის კულტი გავრცელებული იყო არა მარტო სვანეთში, არამედ სრულიად საქართველოში. ხარი ნაყოფიერებასა და კერის კულტთან იყო დაკავშირებული.

რაც შეეხება ლეგენდაში ნახსენებ ბოროტ არსებას — ღვეს, რომელიც ზოგჯერ ფოლკლორში ვეშაპს (ან გველეშაპს) ენაცვლება, გვიანდელი შემოსული უნდა იყოს (გ. ჩიქოვანი, 1949, გვ. 262). “ღვევი” ქართული სიტყვა არაა. იგი ქართულში აღმოსავლეთის გავლენით გაჩნდა (მ. ჩიქოვანი, 1959, გვ. 166).

ამრიგად, კოსმოგონურ, აბოკრიფულ, წარღვნის ლეგენდებში მოიპოვება როგორც წარმართული, ისე ქრისტიანულ-რელიგიური რწმენის კვალი.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ე. არჯევანიძე, 1971** — ე. არჯევანიძე, ანოტირებული ბიბლიოგრაფია, თბ., 1971.
- ვ. ბარნოვი, 1964** — ვ. ბარნოვი, თხზულებანი, ტ. X, თბ., 1964.
- კ. გამსახურდია, 1965** — კ. გამსახურდია, უკვდავი ფლორენციელი, “ლიტ. საქართველო”, №27, თბ., 1965.
- ვაჟა-ფშაველა, 1956** — ვაჟა-ფშაველა, თხზულებანი, ტ. VII, თბ., 1956.
- “კავკასი“, 1905** — Кавказ, №99, 1905.
- ვ. კოტეტიშვილი, 1934** — ვ. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, ქუთ., 1934.
- ზ. კოსიდოვსკი, 1968** — З. Косидовский, Вабльейские сказания, М., 1968.
- ჯ. კოკიარა, 1960** — Дж. Кокьяра, История фольклористика в Европе, М., 1960.
- ნ. მარი, 1922** — Н. Марр, Тольши, II, 1922.
- ბ. ნიჟარაძე, 1962** — ბ. ნიჟარაძე, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები, I, თბ., 1962.
- ბ. უმიკაშვილი, 1937** — ბ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, I, თბ., 1937.
- ჯ. ფრეზერი, 1931** — Дж. Фрезер, Библиейские сказания, 1931.
- ქართული ფოლკლორი, 1974** — ქართული ფოლკლორი, IV მასალები და გამოკვლევები, თბ., 1974.
- ნ. შამანაძე, 1973** — ნ. შამანაძე, ქართული ხალხური ლეგენდები, თბ., 1973.
- მ. ჩიქოვანი, 1946** — მ. ჩიქოვანი, ქართული ფოლკლორი, თბ., 1946.
- მ. ჩიქოვანი, 1938** — მ. ჩიქოვანი, ქართული ხალხური ზღაპრები, თბ., 1938.
- მ. ჩიქოვანი, 1949** — მ. ჩიქოვანი, ვეშაბთმებრძოლი გმირი და წმინდა მხედარი, თბი შრომები, VII, თბ., 1949.
- მ. ჩიქოვანი, 1959** — მ. ჩიქოვანი, ქართული ეპოსი, თბ., 1959.
- გ. ჩიტაია, 1964** — გ. ჩიტაია, ქართველი ხალხის სამეურნეო ყოფა და მატერიალური კულტურა, თბ., 1964.
- ძველი აღთქმა, 1898** — ძველი აღთქმა, 1898.
- ძველი საქართველო, 1914** — ძველი საქართველო, ტ. II, თბ., 1914.
- ი. ჭავჭავაძე, 1941** — ი. ჭავჭავაძე, თხზ. სრ. კრებული, II, თბ., 1941.
- ხალხური სიბრძნე, 1964** — ხალხური სიბრძნე, III, ელ. ვირსალაძის რედ. თბ., 1964.
- ი. ჯავახიშვილი, 1960** — ი. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, თბ., 1960.

NORA NIKOLADZE- LOMSIANIDZE**LEGENDS AND CUSTOMS OF SVANETI**

Legend is the independent genre of folklore, which is based on the religious faith and represents the fantastic stories as reality. The notes about legends are few in scientific literature, the reason is that legend is considered as the variation of the fairy tale which is a mistake.

The famous researcher Mikheil Chikovani gave the legend its proper place among the different genres of fairy tale. The legend originates from the ancient times. We know that the people of Mesopotamia had legends in the III century B.C. Originally, legend stood for the life of saints and the passages reflecting their martyrdom, they were read during church services dedicated to those saints. After that the term denotes Christian (non-Christian as well) religious-didactic stories. Besides the church people, the legends were also assigned to secular people - kings, lords, famous public men and their lives were veiled in religious framework. Researchers envisage the reflection of reality if legends. The same is confirmed by Iliia Tchavtchavadze, Akaki Tsereteli, Vaja-Pshavela. Konstantine Gamsakhurdia recognizes the legend as a condenser of history. According to him “the history of every nation originates from legends”. The same idea is expressed by Giuseppe Cocciarro in his book “the history of European folk culture”.

As it is well-known Christian religion was being formed in the clash with pagan faith in Georgia. Holy scriptures and Apocryphal literature prepared the nourishing sole for creating and spreading numerous new legends. Legends are prevalent in different parts of Georgia. In this case the subject matter of our interest is the Svanetian legends and customs. This part of Georgia keeps the legends of different origin - cosmogon, apocryphal, biblical flood (great and small floods) time, historical, etc. reflecting the Christian as well as pagan faith. There are also legends which convey the both traits. Svaneti is also rich with its customs. The work presents the relevant examples.